

Kovács Gergely

KARL MARIA SWOBODA NÉHÁNY LEVELE WILDE JÁNOSNAK

ADALÉKOK A BÉCSI ISKOLA MAGYAR KAPCSOLATAINAK
RECEPCIÓJÁHOZ

Karl Maria Swoboda és Wilde János kapcsolata főleg „nagy elődjük”, az őket 1913-ban, illetve 1918-ban promoveáló Max Dvořák műveinek – torzóban maradt – kiadása¹ által ismert mind a hazai, mind a nemzetközi művészettörténeti historiográfiában. A Magyar Nemzeti Galéria Adattárában őrzött három, Swoboda által írt levél értékes adalékul szolgál eme kollegiális, és – amint e sorok személyes hangvétele alapján (is)² feltételezhetjük – baráti nexus kezdeteinek további pontosításához; melyek minden bizonnyal együttesen alapozták még a későbbi szoros és eredményes együttműködést. Nem is szólva a látszólag hétköznapi, de legalábbis tudományos mércével mérve pragmatikusabb, tartalmilag soványabb közlendőkbe torkolló ügyek intézése során egy-egy ízben a tudománytörténet asztalára hulló morzsákról, amelyek mind Wilde, mind Swoboda, de még a bécsi iskola általános elemzésekor is fontos, forrásértékű információknak minősülnek.

Önmagában a három levél egészéből kiérezhető alaphelyzet is beszédes. (Jóllehet, óva inti az olvasót a Dennis McQuail-i kommunikáció³ ez esetben pusztán akcióra történő redukálása, hisz Wildének mindezidáig egyetlen, a szóban forgó sorokra adott válaszáat sem ismerjük.) A levelekből kitetszik, hogy az írásukkor már több éve Dvořák asszisztenseként⁴ a bécsi II. sz. művészettörténeti tanszéken tevékenykedő Swoboda⁵ számára, fogalmazzunk így, nem okozott különösebb nehézséget, hogy különböző kéréseivel a budapesti Szépművészeti Múzeumban gyakornoki pozíciót

¹ Kókai Károly: Wilde János (1891–1970). *Frakkok*, 2010. 114.

² A „beíratás megtörténte után már ott voltam, az asszisztens fogadott nagyon kedvesen. Tudott már a jöttömről, Dvořák figyelmeztette” – írta Wilde János nővérének Bécsből 1915. október 15-én, első egyetemi napjáról. MNG Adattár, 20151/1979/57d/7. – „El vagyok foglalva Dvořák hatalmas irodalmi és tudományos örökségének áttekintésével, melynek közzétételét az özvegy rám és [Johannes] Wilde barátomra bízta.” – írja Swoboda 1921. március 3-i levelében prágai kollégájának, Antonín Matějčeknek. A levelet közli: Alena Janatková: Karl Maria Swoboda (1889–1977). „Von einem kulturgeschichtlich-biologischen Perspektivismus her”. *Österreichische Historiker Lebensläufe und Karrieren 1900–1945*. II. Hrsg. Karel Hruza. Wien–Köln–Weimar, 2012. 413.

³ Dennis McQuail (1935–), amerikai kommunikációelméleti szakember. Elmélete szerint a kommunikáció interakció másokkal, reakció másokra és akció másoknak.

⁴ E pozíció némileg a későbbi Hekler-tanszéken Zádor Anna által betöltöthöz hasonlítható.

betöltő, majd később a rézmetszet-kabinet fizetés nélküli gyűjteménykezelőjeként dolgozó kollégáját⁶ megkeresse, legyen szó szakirodalom, reprodukció igényléséről, vagy szállás foglalásáról. E gátlásoktól mentes hangvétel a levelek számos többi pontján is kitapintható, baráti viszonynak köszönhető. Nagyon úgy fest, hogy a jó pár szemeszternyi különbség a cseh művészettörténészben egyfajta tudományos felelősségérzetként manifesztálódott barátja iránt. „Mikor jön Bécsbe doktorálni? Túltette magát bécsi útja okozta fáradalmain?” – az ehhez hasonló kérdésekből többek között az is kiderül, hogy a budapesti egyetem elvégzését követően Wilde meglehetősen sokat tartózkodott Bécsben, ottani képzése idején. Swobodával való kapcsolata pedig Dvořák halála után, amikor is közösen kezdenek dolgozni szövegei kiadásán, még kiegyensúlyozottabbá válik. A későbbiek folyamán Wilde megbízásokhoz jut múzeumok, kiadók, vagy éppen a bécsi arisztokrácia révén. Így kettejük barátságát Bécsben Swobodának, mint a tanszéken Schlosser mellett „regnáló” *cseh művészettörténésznek* „az utód” történelmi szerepével való tisztába kerülése sem árnyékolja be, melyet Antonín Matějčeknek írt 1946-os levelében már így fogalmaz meg: „Képzelteti, micsoda örömet jelentett számomra, hogy Max Dvořák utódja lehettem.”⁷

„Dvořák professzor” nimbusza ugyanakkor kettejük (már ti. Wilde és Swoboda) kapcsolatát, így a Budapesten őrzött leveleket is beragyogja. Ami nem pusztán az aktuális, hollandiai vagy karlsbadi nyaralásairól szóló híradásokban érhető tetten. A disszertációját a firenzei Battisteróról, s a protoreneszánsz átfogó elméleti interpretációjáról, míg habilitációs dolgozatát római és román kori palotákról⁸ író Swoboda ugyanis, bizonyos kivételektől eltekintve, elsősorban művészettörténeti medievistaként ismert. Érdeklődésének fő irányát Wildéhez írt levelei is alátámasztani látszanak, jelesül a Henszlmann-irodalom megküldése alkalmával kifejezett köszönetnyilvánítás, továbbá a Feldebrőre tervezett utazásra, illetve a középkori freskókra összpontosító dél-csehországi tanulmányútra vonatkozó passzusok. Találkozunk ugyanakkor egy, ettől a szisztémától első ránézésre idegen kéréssel is: 1918-as levelében egy reneszánsz témában írandó, a bécsi Lanckoroński-gyűjtemény velencei képeit bemutató tanulmányához⁹ kér reprodukciót Jacopo da Valenzia a budapesti Szépművészeti Múzeumban őrzött Madonnájáról. Ennek kapcsán érdemes visszautalnunk Dvořáknak az örök referenciapontként történő, megkérdőjelezhetetlen követésére. Egy a bécsi iskola művészettörténeti historiográfiáját körüljáró, 2009-ben, a glasgow-i egye-

⁵ Metzler *Kunsthistoriker Lexikon: Zweihundert Porträts deutschsprachiger Autoren aus vier Jahrhunderten*. Hrsg. Peter Betthausen et al. Stuttgart-Weimar, 1999. 408.

⁶ Ulrike Wendland: *Biographisches Handbuch deutschsprachiger Kunsthistoriker im Exil*. München, 1999. II.: 768.

⁷ A levél a prágai Národní Galerie archívumában. Közli: Janatková 2012. i. m. 411.

⁸ Publikálva: Karl Maria Swoboda: *Das florentiner Baptisterium*. Berlin, 1918.; uő.: *Römische und romanische Paläste. Eine architekturgeschichtliche Untersuchung*. Wien, 1919.

⁹ Karl Maria Swoboda: Über einige venezianische Bilder in der Sammlung Lanckoroński. *Ausgewählte Kunstwerke der Sammlung Lanckoroński*. Wien, 1918. 61–70.

temen szervezett konferencián megtartott előadásában¹⁰ Hans H. Aurenhammer éppen Swoboda azon kijelentéséhez igyekezett közelebb kerülni, miszerint „Dvořák életművének egészét valójában nem a 16. század művészetének szentelte, hanem mindenekelőtt a középkor univerzálhistorikus interpretálásának.” A szerző konklúziója lényegében abban áll, hogy, noha publikált műveit tekintve Dvořák – leszámítva *Das Rätsel der Kunst der Brüder Van Eyck* (1904), illetve *Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei* (1918) c. munkáit – valóban nem a legtöbbet publikáló középkorkutatók közt tartandó számon (történetesen semmi egyebet nem írt a témában e két könyv között), egyetemi előadásai keretében mégis óriási hangsúlyt fektetett a középkor művészetére – hogy egyéb példát ne említsünk, az ókeresztény művészet század eleji újraértékelése ilyen formában az ő nevéhez fűződik. Ez utóbbi munkát éppen Swoboda elevenítette fel 1952-es *Stilkontinuitat vom 4. zum 11. Jahrhunderts* c. művével, ám ennél számunkra fontosabb ezúttal az az analógia, amely kettejük művészettörténeti felfogásmódja között felfedezhető, már ami az egyes kutatási területek kiválasztásakor jelentkező, nem szigorúan a stílus-történeti korszakok mentén orientálódó mechanizmust illeti. Hiszen ahogy az egyetemi professzorként alapvetően medievista Dvořák egyaránt foglalkozott 19. századi festészettel, Kokoschkával, az expresszionizmussal, a manierizmus rehabilitálásáról nem is szólva, úgy a cseh barokk művészet kutatásán¹¹ túl néhány ízben Swoboda is átpártolt a középkortól a reneszánszhoz, amint arra alábbi levelei egyike is utal. Ennek oka leginkább a bécsi iskola tudományos munkamódszerében és felfogásmódjában keresendő. Az ahhoz hasonló alapelvek, mint hogy a kutatás nem definiálhatja a műalkotást egy sematikus fejlődési sor pusztá elemeként, hanem elsősorban ún. esztétikai felépítményként kell tekintse, egy teoretikusabb művészettörténet-írásnak ágyaztak meg. Dvořák – s leginkább a kései Dvořák – esetében a premisszák és a konklúziók e rendszeren belül a *szellem-történet*, míg Swobodánál leginkább a Julius von Schlosserrel parallel konstruált, illetve Hans Sedlmayr által pontosított *szigorú művészettörténet* hívószava köré rendeződnek.¹² Ez utóbbi alapkövetelménye a pontosabban kidolgozott módszertan és terminológia fokozottabb érvényre juttatása a művészettörténeti kutatások területén,¹³ amelynek ideáltipikus példája fogalmazódik meg a Swoboda által említett, a Lanckoroński-kötetbe írt reneszánsz tanulmányában. A Swoboda-féle szigorú művészettörténet-írás komoly előzményeket követően fogalmazódott meg. A szerző 1932–1933-ban írta meg *Die gegenwärtige Lage der Menschheit* c. kultúrkritikai esszéjét. Ebben az emberiség aktuális helyzetét a társadalmi formátlanság (*Formprobleme*) állapotával jellemezte, amelynek alapvetése nagyban emlékeztet Oswald Spengler 1918-as kultúrpeszsimista alapállású

¹⁰ Közli: Hans H. Aurenhammer: Max Dvořák and the History of Medieval Art. *Journal of Art Historiography*, 2010. június 2. 1–17.

¹¹ Karl Maria Swoboda: *Barock in Böhmen*. München, 1964.

¹² A szigorú művészettörténet-íráshoz, valamint a bécsi iskola általános metodológiájához ld. Marosi Ernő írását az *Enigma* jelen számában.

¹³ *Metzler Kunsthistoriker Lexikon* 1999. i. m. 408.

főművére, *A Nyugat alkonyára* – amint azt Alena Janatková is hangsúlyozza.¹⁴ Lényegében ezt az attitűdöt vitte tovább 1934-ben, a prágai Német Egyetemen tartott székfoglaló előadásában, *Neue Aufgaben der Kunstgeschichte (A művészettörténet új feladatai)* címmel. Az itt megfogalmazott legfontosabb állítása szerint, a művészet menthetetlenül elidegenedett a társadalomtól – a kérdéssel már Dvořák is foglalkozott –, s ez az a probléma, melynek megoldása reményében emelhetette be munkásságába Swoboda a szigorú művészettörténet gondolatát. Visszaemlékezésében nem véletlenül jellemezte őt a Bécsből 1938-ban emigráló Otto Demus a „tudományos pontosság kutatójaként”.¹⁵ Újítása a művészettörténet tudományában a centrum–periféria problematikájának felmerülésében és értelmezésében, a tudományos eszköztárban való elhelyezésében ragadható meg, ennek konkrét eredményei a cseh-morva művészet újszerű értelmezésében öltöttek testet.

Úgy tűnik, ez a tudományos attitűd Wilde Jánostól némiképp távolabb állt – elsősorban talán karrierje londoni kiteljesedése okán. Michelangelo és a 16. századi velencei festészet kutatója (utóbbi ismeretében feltételezhetjük, hogy Swoboda reprodukcióigénylése talán nem csak a Szépművészeti Múzeum munkatársának, hanem a terület szakavatott ismerőjének szólt, még ha ez irányú konzultációt a szóban forgó levelek nem is őriztek meg) átmeneti kitérők erejéig sem igen hagyta el konkrét szakterületét.¹⁶ Erre vonatkozólag azonban e korai levelek nem nyújtanak támpontot. Közlésük azt a célt szolgálja, hogy az általuk hordozott néhány apró adalék, információ eddig számításba nem vett összefüggések felvetését, majd azok mérlegelését tegye lehetővé a kutatás számára.

Karl Maria Swoboda – Wilde Jánosnak, Bécs, 1916. április 11.¹⁷

Kedves Kolléga Úr, szeretném kifejezni szívből jövő köszönetemet a Henszlmannok¹⁸ átadásáért. Magamnál tarthatnám őket, amíg vissza nem tér? Ellenkező

¹⁴ Janatková 2012. i. m. 416.

¹⁵ Otto Demus: Karl Maria Swoboda als Forscher. *Festschrift Karl Maria Swoboda zum 28. Jänner 1959*. Wien, 1959. 7-11.

¹⁶ Némi kivételt képez ez alól az avantgárral való kapcsolattartása pályája elején. Ehhez ld.: Wendland 1999. i. m. II.: 768.

¹⁷ MNG Adattár, 20159/1979/394.

¹⁸ Wilde János 1915. november 6-án megírta nővérének, hogy a pécsi ókeresztény sírkamráról fog előadást tartani. Majd november 13-án: „Én nagy örömet okoztam nekik a pécsi vállalkozásom bejelentésével, igen régi adósság. Az asszisztens egészen elkápráztatta az önzetlen ügybuzgósággal, igen nagy segítségére voltunk vele, úgy hogy alig tudja köszönni. És nagyon köszönöm Tyumpika az újabb két délelőttöt, most már mindent tudunk, ami a könyvben van, nem foglak többet fárasztani vele.” MNG 20151/1979/57d/29. Ehhez használta Henszlmann Imre 1876-ban megjelent könyvéből (*Pécsnek régiségei III.*) a nővére által készített tartalmi kivonatokat, illetve rajzmásolatokat, és azok így kerültek Swobodához.

esetben kérem, írjon. Boldog húsvétot kívánok!
Végtelen szeretettel üdvözli őszinte híve:

Swoboda

Karl Maria Swoboda – Wilde Jánosnak, Berenbrau, 1917. szeptember 10.¹⁹

Kedves Kolléga Úr, kérem, bocsássa meg nekem, hogy oly hosszú hallgatás után, rögtön egy épp oly nagy kéréssel terhelem Önt. Azért írok mégis, Professzor Úr, mert szeptember 24-én délben, Budapesten egy találkozót terveztem el Önnel, s amennyiben meg tudom oldani a szállást (akárhol, példának okáért egy hotelben), ez alkalommal egy ebédnek részemről nem lenne akadálya. Amennyiben a foglalás nem sikerül, úgy sajnálatos módon nem tudom Önt zaklatni az ebédmeghívásommal, ugyanakkor így, postai úton szeretném megkérni, hogy jelentkezzen be a nevemben egy szállóba vagy máshová, mivel a jelenlegi lakhatási körülményeink Budapesten igencsak zavarosak. Kérem, írjon nekünk pihenése alatt, ha nem kerül túl sok idejébe, és ha lát esélyt a dolog sikerességére. Nagyon hálás lennék, ha próbálkozása eredményét illetően beszámolna nekem. Amennyiben válasza negatív, csak éjjel utazom Budapestre, és a 25-i konferenciára érkezem meg, majd rögtön utána megyek tovább Feldebrőre. Eljárna az érdekünkben ezért az egy éjszakáért? Remélem, nem haragszik meg rám ezért a kérésemért. Ezen felül, a későbbiek folyamán szeretnék néhány teljes napot eltölteni Budapesten, noha úgy fest, mindez az elszállásolás miatt egy kissé vakmerő elképzelés. Ha pedig az odautazásomból és az akörüli teendőkből fakadó időkiesés gondot jelentene Önnek – melyet a maga csendes módján, ahogy ismerem, biztosan nem közvetítene felém –, akkor, bár nagyon szeretnék szobához jutni, természetesen lemondok róla.

Mivel foglalkozik mostanság? Mikor jön Bécsbe doktorálni? Mi újság Budapesten? A magam részéről több időt tudok eltölteni itt, Dél-Csehországban, a falképek²⁰ társaságában, mint reméltem, és nagyon boldog vagyok, hogy végre itt lehetek, főleg, mert – egy szép prágai kirándulást leszámítva – elég hosszú ideig maradhatok. Dvořák professzor Karlsbadban van. Dr. Zimmermann²¹ pedig minden bizonnyal még nála is később tér csak vissza szülőföldjéről.

¹⁹ MNG Adattár, 20159/1979/393.

²⁰ *Metzler Kunsthistoriker Lexikon* 1999. i. m. 408. szerint Swoboda még Dvořák „fennhatósága” alatt, tehát 1913 és 1921 között foglalkozott egy osztrák középkori falképkorpusz összeállításával. Hasonló, specifikus mű kiadott nyomával a szerző publikációs listáját böngészve nem találkozunk. Ugyanakkor feltételezhetjük, hogy a levélben foglaltak egy, ennek a munkának az apropóján eltöltött tanulmányút dokumentációs forrásai.

²¹ Ernst Heinrich Zimmermann (1886–1971) művészettörténész. Tanulmányait a freiburgi és a berlini egyetemen végezte, majd Halléban doktorált, 1910-ben. 1915-től a bécsi Hofmuseumban, 1918-tól a berlini Iparművészeti Múzeumban dolgozott, 1920-ban pedig a nürnbergi Nemzeti Múzeum igazgatójává nevezték ki. Érdeklődése homlokerében elsősorban a középkori művészet állt. 1916-ban ötkö-

Abban a reményben mondok köszönetet Önnek, hogy sikerrel jár kérésemet illetőleg, és Budapestre utazva eltölthetek ott egy kis időt. Marad szívélyes üdvözléssel Ön és valamennyi budapesti urak, így Meller²² professzor úr iránt az Ön őszinte híve:

Swoboda

Ui. Talán jó lenne minél előbb megtennie a kellő lépéseket és konzultálnia Professzor úrral (?), máskülönben kénytelen vagyok megváltoztatni a programomat.

Karl Maria Swoboda levele Wilde Jánosnak, Bécs, 1918. augusztus 3.²³

Kedves Kolléga Úr! Bocsásson meg, de egy nagy kéréssel terhelném Önt. Egy a Lanckorońskinal²⁴ lévő képekről írandó tanulmányomhoz sürgősen illusztrációra lenne szükségem a budapesti galéria²⁵ egyik művéről, éspedig Jacopo da Valenzia

tetes korpusza jelent meg a Karoling-kori miniatúrafestészetéről. 1930-ban első ízben rendezett Nürnbergben Dürer-, 1933-ban Veit Stoss-kiállítást.

²² Ld.: Meller Simon és Petrovics Elek levelei Wilde Jánosnak az *Enigma* jelen, tripla számában.

²³ MNG Adattár, 20159/1979/392.

²⁴ Karol (Karl) Lanckoroński gróf (1848–1933), jogász, műgyűjtő. Írott források alapján 1308-ig visszavezethető, a lengyel történelemben és kultúrtörténetben több fontos alkalommal (Lengyelország I. Ulászló-féle újraegyesítése, a Jagelló Egyetem újrászervezése, az 1791-es országgyűlés által előterjesztett ún. „Május 3-i Alkotmány” megszavazása) vezető szerepet betöltő nemesi család tagja. Bécsben született, majd néhány Párizsban töltött évet követően, középiskolai és egyetemi tanulmányai idején immáron újfent a császárvárosban találjuk. A jogi kar abszolválásával párhuzamosan művészettörténetet, valamint klasszika-archeológiát hallgatott, doktori címének megszerzését követően pedig élete hátralevő részét a humántudományoknak szentelte (Wilde János megfogalmazásával élve: „ő volt az utolsó humanista”): művészettörténeti témájú könyveket-tanulmányokat írt, előadásokat tartott, pénzt és fáradságot nem sajnálva tett világméretű utakat. Az 1880-as évek során Kis-Ázsiában régészeti kutatást szervezett az egykori Pamfilia és Pizidia területén, majd a század végén az aquileai székesegyház feltárási, restaurálási munkálatait igazgatta. Mindezek ismeretében teljességgel érthető, hogy a századfordulón, a humántudományok művelését végző bécsi kör állandó tagjává fogadta. Legközelebbi barátai között mások mellett megtaláljuk Max Dvořáket és Julius von Schlossert, Wilhelm Bodét, Karl Maria Swobodát valamint Wilde Jánost. Gyűjteményének csekélyebb része öröklés és ajándékozás eredménye, míg legtöbb darabját Lanckoroński maga vásárolta meg, főképp utazásai alkalmával. E rendkívül széles merítésű, indiai szobrot és kínai porcelánt egyaránt tartalmazó anyagban az itáliai reneszánsz művek voltak túlsúlyban. A bécsi Jacquingasse 18. szám alatti Palais Lanckoroński termeiben kiállított műveket örökösei már Karol Lanckoroński halála után Lengyelországba akarták szállítani. Mindezt előbb az osztrák bürokrácia, később a második világháború és a német, majd a következő évtizedekben a szovjet megszállás tette lehetetlenné. A gyűjtemény maradványát 1994-ben a gróf lánya, Karolina Lanckorońska szállította haza és ajánlotta fel a lengyel államnak.

²⁵ Budapesti Szépművészeti Múzeum.

Madonna gyermekével című festményéről, amely az új katalógusban a 94. számon szerepel²⁶ (fotó: Bara, Hanfstaengel és Weinwurm). Érdeklődni szeretnék, vajon volna-e oly jószágos, és elküldene-e egy rendelkezésére álló, használható felvételt e képről, közvetlenül H. Zimmermann-nak a bécsi Hofmuseum-beli címére. Mindez utánvéttel lenne jobb Önnek, avagy a számlát is elküldi a megadott címre? Ez a készülőben lévő kis esszé rövidesen kinyomattatik, ezért hálás lennék, ha a mellékletet minél gyorsabban a rendelkezésemre tudná bocsátani. Főképp, mivel rögvést elutazom Bécsből, és csak október végén térek majd vissza.

Túltette magát bécsi útja okozta fáradalmain? Remélem, mostanra már igazán kipihente magát. Dvořák professzor augusztus 1. óta a családjával Hollandiában van, és ott is marad szeptember elejéig. Az intézet most egészen üres, és biztos, hogy én magam is árkon-bokron túl járnék rég, ha nem akadna szüntelenül, újra és újra valami kis munkám, ami fogva tart. Utolsóként ez a cikk Lanckoroński számára, amire még csak nem is vagyok büszke, miként azt talán érzékelné is fogja, joggal. Megfogadtam magamnak, hogy alkalmi munkát soha többé nem vállalok el. Erre már alkalmatlan vagyok.

Kérem, bocsássa meg nekem ezt a kis zaklatást, s tegye lehetővé, hogy hamarosan halljak Ön felől valamit. Szívből üdvözlí őszinte híve:

Swoboda

²⁶ A képről készített felvételt Swoboda az előző jegyzetben említett, a „bécsi kör” által gróf Karol Lanckoroński hetvenedik születésnapjára összeállított kötetbe írt cikkéhez – bevezetőjét Max Dvořák írta – kérte, méghozzá a budapesti tábla bécsi pandanja eredeti hátterének rekonstruálása céljából. Ehhez ld.: *Ausgewählte Kunstwerke der Sammlung Lanckoroński* 1918. i. m. 61–63. A kötet összeállításához, valamint a Lanckoroński-gyűjtemény áttekintéséhez ld.: Jerzy Miziolek: The Lanckoroński Collection in Poland. *Antichità viva*, 34. 1995. 27–49. A budapesti Szépművészeti Múzeum 94-es számon szereplő Jacopo da Valenzia-Madonnát közli: Léderer Sándor: A Szépművészeti Múzeum olasz mesterei. I. A velencei festők. *Művészet*, 5. 1906. 210.